

linguoculture are investigated.

Keywords: matrimonial dialogue discourse, verbal and nonverbal components, gender, emotional reaction, language correlate.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2013 р.

Прийнято до друку 23.11.2013 р.

Рецензент – д.філол.н., проф. Будівський П. О.

УДК [81.411.21]’34’37

О. В. Казакова

ЯВИЩЕ ФОНОСЕМАНТИЗМУ В АРАБСЬКІЙ МОВІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Вивчення звукової мови є одним з актуальних напрямків сучасної лінгвістики. Це зумовлене, з одного боку, недостатньою кількістю системних досліджень, проведених у різних мовах, а з іншого – постійно зростаючими практичними потребами в галузі перекладу, викладання іноземних мов, створення рекламних та інших текстів впливу.

Вплив на слухача, як на свідомому, так і на підсвідомому рівні, базується на здатності звуків викликати первинні асоціативні зв'язки й сприйматися людиною ще до логічного аналізу лексичного змісту висловлювання [1, с. 3]. Існування зв'язку між звуком та значенням у мові, поряд із наявністю фонетично мотивованих слів, складає основу звукового символізму та звукового наслідування, які, у свою чергу, складають звукообразальну систему мови.

Вагомий внесок у розвиток вчення про звукообразальну систему мови й створення нової лінгвістичної дисципліни – фоносемантики, що вивчає звуковий символізм – зробив видатний російський учений С. В. Воронін. На початку 80-х років ХХ ст. вчений заклав підґрунтя для розвитку фоносемантики, сформулювавши принципи, категорії, закони, закономірності та евристичні можливості цього наукового напрямку.

Отже, з одного боку, фоносемантика як самостійна дисципліна про звукообразальну систему мови вже має базові положення, які не підлягають сумніву й ґрунтуються на результатах досліджень учених з усього світу. Наприклад, експериментально-психологічними і лінгвотипологічними дослідженнями доведено існування звукообразальності в мовах світу – звукообразення в тюркських мовах досліджував Н. І. Ашмарин, зокрема в кримськотатарській мові звукообразальну лексику вивчає А. М. Меметов, у семітських – А. М. Газов-Гінзберг, в індонезійських мовах – Ч. Максуел, угорські звукообразення були предметом дослідження В. Скалички, фоносемантизм у германських мовах досліджує В. Кушнерик. Крім того, встановлено, що між звуконаслідувальним словом (ономатопом) та його денотатом спостерігаються закономірні відповідності й що звуконаслідувальні слова не являють собою випадкового скупчення лексем – навпаки, вони становлять систему, що підтверджує системність ономатопеї. Поряд із цим було розроблено й підтверджено універсальну об'єктивну класифікацію ономатопів, з упродовженням нових понять – фонестеми та фонемотипа.

А з іншого боку, існування «білих плям», пов'язаних із суперечливістю поглядів і недостатністю точних даних насамперед в області співвідношення фонетичної умотивованості фонестемної лексики й частотного стилістичного, морфологічного,

семантичного розряду (статусу) слова, певної закономірності функціонування фоносемантичних явищ у різних мовах світу, робить дисципліну під назвою «Фоносемантика» надзвичайно широким науковим простором.

Слід зазначити, що дослідження феномену фоносемантизму відбувається на стику таких дисциплін, як фонетика, семантика, лексикологія, лінгвістика, психолінгвістика. В останні роки фоносемантичні пошуки вчених здебільшого стосуються систематизації лінгвокультурних зв'язків, системного вивчення фонетичного інвентарю пізнання мови як системи, порівняльних досліджень у галузі зіставлення мов, закономірностей функціонування фонетичних засобів у літературних творах, зокрема в дитячій літературі та поезії, розробки методики формалізованого подання звукового символізму тощо.

Ця стаття має своєю **метою** висвітлити функції звукообразальної лексики арабської мови в галузі семантики, словотворення, граматики, стилістичного оформлення тексту, а також відзначити вплив емоційного змісту звуків на процес опанування мовою, насамперед на формування асоціативних зв'язків. У рамках цього висвітлення розглянуто питання принципу вмотивованості мовного знаку й можливості створення компаративного дослідження, доцільність якого пояснюється розширенням міжкультурних зв'язків та інтеграцією мовознавчих дисциплін.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що робота, присвячена фоносемантизму в арабській мові, здійснює певний внесок у розвиток загальної теорії фоносемантики та системного аналізу природи мовного знаку.

Звукообразальну лексику поділяють в основному на дві категорії: звуконаслідувальну та звуко символічну [2, с. 12].

Звуконаслідування (ономатопея) – це явище із закономірним недовільним фонетично вмотивованим зв'язком між фонемами слова та звуковою (акустичною) ознакою денотата, що лежить в основі номінаціїр [2, с. 77]. Досліджуючи ономатопетичну лексику арабської мови, ми виявили досить широкі синонімічні ряди, представлені звуконаслідувальними словами. Цей факт викликав необхідність створення тематичної (лексико-семантичної) класифікації, до основних критеріїв якої ми віднесли: лексичне значення слова; його семантичну структуру, яка великою мірою визначає різний ступінь як смислового, так й емоційного навантаження, а також стилістичні особливості вживання того або іншого слова. Беручи до уваги, що лексичне значення слова – набір семантичних і парадигматичних ознак, які забезпечують наочно-понятійну основу слова, ми розділили ономатопи на 4 класи і 13 груп.

До класів звуконаслідувальної лексики арабської мови ми віднесли:

1) слова, що відображають звуки живої природи: قسقس [šaḡṣaḡa] цвірчати, قق [naḡḡa] квакати;

2) слова, що відображають звуки неживої природи: دعر [rād] грім, تطبط [ṭabṭaba] дзюрчання;

3) слова, що відображають звуки, пов'язані з людиною й процесами її життєдіяльності: رخرخ [raḡraḡa] хропіти, زأ [azza] свистіти, قبق [baḡbaḡa] бубоніти;

4) слова, що відображають звуки, пов'язані з різними предметами, що приводяться в «рух» людиною (технічні пристрої, електроприлади, музичні інструменти і т. ін.): فظظ [faḡḡa] чистити, لبط [ṭabala] барабанити (грати на барабані).

Далі кожен клас підрозділяється на групи залежно від джерела виникнення звуку: звуки птахів, комах та тварин, звуки дитячого белькоту або звуки предметів навколишнього середовища.

Запропонована класифікація дозволила зробити висновок, що звуконаслідувальним словам арабської мови властива широко розвинена полісемія (багатозначність) та, як згадувалося вище, синонімія. Треба зауважити, що деякі синонімічні ряди звуконаслідувальних слів, найчастіше звуконаслідування шумовим явищам різного роду, не підлягають чіткому груповому розмежуванню у зв'язку з тим,

що в словниках не надаються прямі еквіваленти російських звуконаслідувань і не пояснюються контекстуальні та стилістичні особливості використання лексем. Відтак відсутність аналогів перекладу звуконаслідувальних слів арабської мови російською доводить факт існування міжнародної відмінності в сприйнятті й відтворенні звуків, що зумовлене різним набором фонем у кожній окремій мові.

Безсумнівно, запропонована тематична класифікація розкрила можливості подальшого більш глибокого вивчення ономапоетії на морфологічному й синтаксичному рівнях.

З точки зору морфології нам було важливо розкрити словотвірний потенціал ономапоетії. Звуконаслідування, що були відібрані способом вибірки зі словника Х. К. Баранова [3], було розділено на 2 групи – ті, які мають відіменний корінь, і ті, які утворені від дієслівного кореня.

Слід зазначити, що іменні основи звуконаслідувального характеру не тільки нечисленні, що характерно для всього шару лексики арабської мови в цілому, але й малопродуктивні. Найчастіше від іменних основ утворюються різні форми імен з одним лексичним значенням, а також форми їх множини, і за рідкісним винятком прикметники. Наприклад: ім'я قونرغ [ġurnūġun] журавель, форма множини قينارغ [ġarāniġu] журавлі.

Найбільш показовими в словотворчому відношенні виявилися дієслівні корені (основи) ономапоетичних слів. Щоб комплексно розглянути можливості словотворення ономапоетичних дієслівних коренів, було проведено їхню класифікацію за трьома ознаками поділу: за обсягом (дво-, трьох- та чотирьохконсонанті), за складом (стійкі (правильні), нестійкі (неправильні)), за способом утворення (повністю / частково редульовані, подвоєні) і за значенням (багатозначні, однозначні).

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що саме трьохконсонантні стійкі корені становлять більшість серед звуконаслідувальних коренів і мають найбільш розвинену «продуктивність»: вони утворюють форми імен, масдари (імена дії), прикметники, дієприкметники за допомогою як зовнішніх, так і внутрішніх засобів словотвору. Наведемо приклад: корінь طبل [ṭabala] барабанити, бити в барабан, утворює імена: طبالاً [ṭabbālun] барабанщик – за допомогою подвоєння другого приголосного (друга порода дієслова), подовження другого гласного; طبلة [ṭablatun] барабан – суфікса ة [atun], скорочення голосної (сукуп над другим приголосним); طبل [ṭablun] як форма слова «барабан», і 2 форми множини طبلون [ṭubūlun] (трансфікси) і ابطال [aṭbālun] (префікс і подовження). Окрім того, звуконаслідування виступають у ролі різних частин мови, маючи при цьому притаманні цим частинам мови граматичні категорії. Це тягне за собою побудову їх парадигматичних рядів, що складаються з форм множини, жіночого роду, зміни за відмінками. Виникають парадигматичні рядки за допомогою різних граматичних способів – морфологічних і неморфологічних, що є суттєвим для морфемного аналізу.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження звуконаслідувальної лексики на морфологічному рівні, можна сказати, що арабській ономапоетії властива:

1) більша експліцитність, ніж цьому ж явищу в багатьох інших мовах, через порівняно невелике число флексій і афіксальних утворень. Якщо в російській мові звуконаслідувальні корені найчастіше оточені іншими морфемами і їх звуконаслідувальний характер меншою мірою відчувається тим, хто говорить, і слухачем (наприклад, трах-ну-ть-ся; за-скрип-е-ть), то арабські звуконаслідувальні слова здебільшого або складаються з одного кореня: صرصر [ṣarṣara] скрипіти, طقطق [ṭaṭṭaqa] тріщати, або приєднують дуже обмежене число флексій (одну, рідко дві): دربكة [darbakatun] шум, دربكي [darbakiyun] той, хто шумить, що робить ці слова більш помітними під час висловлювання;

2) висока продуктивність внутрішнього способу словотворення, що сприяє

безперешкодному переходу звуконаслідування з однієї частини мови в іншу: ضرب [ḍaraba] бити, і бити (гол.) ضرب [ḍarbun] побиття (ім'я);

3) більша орієнтованість на відображення слухових відчуттів;

4) значна кількість звуконаслідувальних одиниць, що містять редуплікацію й чергування звуків: جرجر [djardjara] гуркотіти та ін.

Якщо звернутися до визначення місця й ролі звукосимволічних слів в арабському тексті на стилістичному та лексико-граматичному рівнях, то треба відзначити, що звукозображення можуть вживатися в ролі будь-якого члена речення і, як зазначив А. В. Шатравка, у більшості випадків використовуються як експресивно-стилістичний засіб відображення дійсності для прикраси мови, надання їй жвавості й красномовства [3, с. 3].

Фонетичний символізм – це явище закономірного недовільного фонетично вмотивованого зв'язку між фонемами слова та незвуковою (неакустичною) ознакою денотата, яка лежить в основі номінації. Денотатом номінації виступають предмети, явища, процеси, яким не властиве звукоутворення [4, с. 10].

У даний час фоносемантичні дослідження роблять новий вклад у вивчення звукової організації тексту шляхом дослідження впливу фонік (звукового інструментування) тексту на слухача, адекватності перекладу фонічного інструментування, особливостей індивідуального стилю письменника або поета, ролі звукосимволічних засобів в актуалізації мовної картини світу (Шадріна 2001, Фадеєва 2004, Наумова 2005, Титова 2006) [5, с. 4]. Дослідження звукосимволізму на матеріалі літературних текстів відкривають перспективи для вивчення цього явища в різних напрямках.

Ученими неодноразово відзначалася висока роль явища звукозображальності в дитячій літературі (Михайлівська 1969, Іванова 1990). Це пов'язане, перш за все, з тим, що явище звукосимволізму особливо яскраво проявляється в дитячій мові. Цей факт неодноразово підкреслювався дослідниками онтогенезу мови (Thun 1963, Werner, Kaplan 1963, Горелов 1974, Шахнарович 1973, 1979, Воронін 1982). Оскільки образність є характерною рисою мови дитини, вона незмінно присутня в дитячій літературі. Звукозображальна лексика, що часто використовується дитячими авторами, інколи пояснює весь контекст речення. Так, у казках часто зустрічаються ономаптопи, що відображають звуки тварин і птахів.

الكلب يجرى خلفها و ينيح: هو هو هو هو و و كان Собака злякалася її і стала гавкати: гау гау гау у! و كانت القطعة يجرى خلفه و تقول نياو نياو بخ خ خ X кішка злякалася його і сказала: няу няу бхх' х х х

او كان الصوت مازال يصرخ و يصرخ: قوووقوووقا – Голос не переставав кликати: ку у у у ку у ка! [6, с. 8 – 9].

Звуконаслідувальні слова в мові дійових осіб сприяють зображенню їхнього характеру, іноді вони є для даної особи типовими, як типові звичні вигуки, наспів або жести. Наприклад, Мухаммад аль-Халі, автор оповідання «Лев і 3 бики», передає властивий головному герою – леву – злорадний сміх за допомогою звуконаслідування: га-га-га.

راح اسد يفكر ثم ضحك قائلا وجدتها وجدتها هاهاها Лев подумав і потім, засміявшись, сказав: «Придумав, придумав, га га га!» [7, с. 64].

ايه ايها الثور الابيض السمين استعد للموت هاهاها Хай білий бик готується до смерті: «га га га ...» [Там само, с. 66].

Вдалий приклад вживання фоносимволізму також взято з арабської дитячої книжки [6, с. 13]: دلولة يا دلولة عندما اكبر واسافر الى الصين سوف اخذك معي – Далюля, далюля, коли я підросту і поїду до Китаю, візьму тебе з собою. У цьому реченні «Далюля» – це ім'я кішки, яке походить від слова دل [dalla] – ніжність. За допомогою додавання суфіксу, який вказує на жіночий рід, утворилося ніжне й дуже милозвучне ім'я, котре якнайкраще вказує на властивості істоти, якій воно належить.

Дійсно, щоб впливати на читача естетично, автору, як правило, недостатньо спиратися тільки на звучання тексту. Музичний ефект художнього тексту досягається в єдності звучання й значення. Авторські фонетичні засоби, що підвищують експресивність твору, пов'язані зі звуковою матерією мови через вибір слів, їх розташування й повтори.

Пібиваючи підсумки, відзначимо, що звуковий бік художнього тексту займає значне місце у створенні експресивності та посиленні образності тексту. Фонетичне оформлення, що підсилює експресію тексту, відіграє важливу роль, яка особливо яскраво проявляється в поетичному мовленні. Тому поети й прозаїки часто використовують різні звуконаслідування або звукосимволізми (як ті, що закріплено в словниках, так й авторські, які є продуктом особистої словотворчості автора).

Звернемося безпосередньо до здатності звуків і звукобукв формувати асоціативні зв'язки, як у рідній, так і чужій мові.

Сприймаючи незнайоме слово, ми в першу чергу чуємо його звучання або бачимо його графічний вигляд. При цьому виникають певні асоціації. Ми можемо намагатися пов'язати звучання слова з його значенням або, при необхідності запам'ятовування, побудувати асоціативні зв'язки зі словами рідної мови. Формування асоціативних зв'язків зі словами рідної або іноземної мови залежить від таких чинників, як артикуляційно-акустичні особливості самих звуків та наявність схожої за звучанням лексики рідної мови. При цьому сугестивна функція звукозображальних засобів залежить як від артикуляційно-акустичних особливостей звуків, так і від їх частотності в слові або тексті [1, с. 11]. Наприклад, збільшення частотності тремтячого [р] може викликати враження різкості, сили, швидкості, грубості, тоді як підвищення частотності [л] може викликати враження чогось ніжного, плавного.

У цьому контексті цілком справедливою є думка В. І. Кушнерика, що «...найменша асоціація образу, лексеми чи фонему з певними якостями навколишнього світу активізує процес запам'ятовування цього образу, лексеми чи фонему, формує у людини асоціації, здатні трансформувати лексичний склад мови із пасивного у його активний фонд» [6, с. 79]. Іншими словами, при вивченні впливу мови й тексту на підсвідомість людини фонетичні засоби розглядаються як одна зі складових, оскільки людина сприймає в єдності смисловий та емоційно-стилістичний зміст, інтонаційно-звукові та лексико-синтаксичні структури.

Результати нашого дослідження, присвяченого звукозображальній системі арабської мови, можуть бути використані на курсах лексикології та стилістики арабської мови, у спецкурсах із фоносемантики або в лексикографічній практиці, у підготовці перекладачів і викладачів арабської мови, а також при розробці інноваційних методів з опанування іноземної мови. У руслі сучасного мовознавства це дослідження виступає як певний внесок до загальної теорії фоносемантизму й створює можливість для компаративного дослідження, яке здатне висвітлити соціальний і культурологічний контекст опису лексики, загальні принципи впливу емоційного змісту звуків на процес опанування мови, лексико-семантичні й стилістичні зв'язки різних мов, процес розширення міжкультурних зв'язків та інтеграції мовознавчих дисциплін, окремі питання порівняльно-історичної лінгвістики, системи реконструкції лексичного фонду, онтогенезу мови, психолінгвістики.

Література

1. Белова Т. С. Сопоставительный анализ системы звукоизобразительных средств итальянского и русского языков : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Б. Т. Белова. – М., 2009. – 22 с. 2. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / В. І. Кушнерик. – Чернівці : Рута,

2004. – 416 с. **3. Арабско-русский** словарь / сост. Х. К. Баранов. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 1188 с. **3. Шатравка А. В.** К вопросу о месте звукоподражаний в системе частей речи современного китайского языка [Электронный ресурс] / А. В. Шатравка // Амурское востоковедение : [сайт] / Амурск. гос. ун-т, Каф. китаеведения. – Благовещенск, 2002. – http://vostok.amursu.ru/new/Shatravka_01_02_1.htm (18.11.08). Амурский государственный университет г. Благовещенск, 2003. **4. Левицкий В. В.** Звуковой символизм. Основные итоги / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1998. – 130 с. **5. Егорова А. А.** Звукоизобразительность в традиционной английской детской поэзии (на материале Nursery Rhymes) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. А. Егорова. – М., 2008. – 25 с. **6. Shawky Hegab Dokdok and vou, vou, va.** – Egypt : Reading for All Program, 2002. – 18 p. **7. Ганоу У. И.** Сборник рассказов / У. И. Ганоу. – Симферополь, 2003. – 291 с.

Статтю присвячено аналізу звукообразної системи арабської мови. У центрі уваги постає питання впливу звуконаслідувальної (ономатопоетичної) та звукосимволічної лексики на зміст висловлювання. Також розглянуто словотвірний, лексико-семантичний, граматичний та стилістичний потенціал названих лексичних одиниць. Аналіз зроблено в руслі сучасних комплексних підходів до мови, а висновки дослідження безпосередньо пов'язані з новою лінгвістичною дисципліною – фоносемантикою.

Ключові слова: фоносемантика, звукообразна система, звуконаслідування, ономатопея, звукосимволізм.

Статья посвящена анализу звукоизобразительной системы арабского языка. В центре внимания стоит вопрос влияния звукоподражательной (ономатопоетической) и звукосимволической лексики на содержание высказывания. Также рассмотрен словообразовательный, лексико-семантический, грамматический и стилистический потенциал названных лексических единиц. Анализ сделан в русле современных комплексных подходов к языку, а выводы исследования непосредственно связаны с новой лингвистической дисциплиной – фоносемантикой.

Ключевые слова: фоносемантика, звукоизобразительная система, звукоподражание, ономатопея, звукосимволізм.

This article is devoted to sound representation system of Arabic language analysis. The main question is focused on onomatopoeic and sound imitation words influence on the content of statement. Also the subject of morphological, lexical-semantic, grammatical and stylistic potential of the named lexical units is reviewed. The analysis is made in the direct connection with modern, integrated approaches of language, and the conclusions of the study are related to new linguistic discipline – phonosemantics.

Keywords: phonosemantics, sound representation system, onomatopoeia, sound imitation, sound symbolism.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013 р.

Прийнято до друку 23.11.2013 р.

Рецензент – к.філол.н., доц. Рудницька Н. М.